

Dokud je můžeme vidět...

Foto: Tomáš Grim

K neznámým břehům Brazílie. Kolik „toužení dálečného“ ta útlá knížka rozpálila v celých generacích českých čtenářů! Zoolog a cestovatel Jiří Baum ji sepsal pro mládež.¹ Padla mi do spárů právě v tom správném věku. A pak skoro dvě dekády čekání...

„Osamoceni na kontinentu stejně neznámém jako nějaká cizí planeta,“ popisuje své první dojmy z východní Brazílie slavný antropolog Claude Lévi-Strauss.² Přesně tak jsme si připadali při prvním setkání s atlantským deštným lesem. Už jen to slovní spojení! Jiskří dálavami, exotikou, dobrodružstvím.

A plnotučnou zeleň deštnáku krásí drahokamy (otřepané klišé, leč pravdivé), třeba trojice tangar: t. hnědohlavá (*Tangara desmaresti*), t. modrohlová (*Tangara cyanocephala*), t. modroprsá (*Tangara cyanoventris*). Ale trojice nestačí. Tangara diamantová (*Stephanophorus diadematus*). Název sedí a netřeba jej dál komentovat. A při pozorování samců tangary nachové (*Ramphocelus bresilius*) jsem pak kvitoval s povděkem svou genetickou výbavu: i se sníženým barvocitem mě její mimozemská červená „tahala za oči“.

Už z uvedených druhů pozná každý neotropický veterán, kam jsme se vydali. Všechny jmenované tangary totiž obývají pouze tzv. atlantské deštné lesy, tedy relativně úzký a dnes řídký lesní lem toho konce Brazílie, který olizuje Atlantský oceán. Přesněji: atlantské deštné lesy se táhnou od nejvýchodnějšího výběžku Brazílie – státu Rio Grande do Norte – až dolů, na jih, do východní Paraguaye a nejseverovýchodnějšího výběžku Argentiny, provincie Misiones.

Ještě je můžeme vidět...

Vypustit slova „atlantský deštnák“ a nedodat jedním dechem „ochrana přírody“ je prakticky nemožné.³ Navzdory obecným přesvědčením není nejohroženějším prostředím na světě amazonský deštný les. Mluví se o něm zdaleka nejvíce, ale nejvíce ohroženým prostředím na Zemi jsou přirozená travinná společenstva mírného pásma (stačí pohled ze silnice kdekoli v Evropě a hned je jasné proč). Pokud se chceme omezit na lesy, budou to (sub)tropické suché lesy. A jestliže trváte na deštných lesích, budou to lesy jihoasijské, nikoli jihoamerické. A v rámci těch posledně jmenovaných to jednoznačně nebude Amazonie, kde zůstává

*Serra do Mar je asi 1 500 km dlouhé pohoří plné strmých skalních výchozů. Už jen „obyčejná“ turistika zde poskytuje esteticky neobyčejný zážitek. Rezervace Regua (na snímku) je jedno z mála míst, kde snadno potkáte i kriticky ohroženého hoka červenolaločnatého (*Crax blumenbachii*). Od mokřadu v popředí (mírně nad mořem) šplhají kopce strmě do cca 1000 m n. m. Nahoře potkáte úplně jiné druhy než dole.*

Foto: Tomáš Grim

*Královskou třídou neotropických „skrývačů“ jsou štidláci (Rhinocryptidae). Nehojného štidlaka běloprsého (*Scytalopus indigoticus*) většina návštěvníků přeslechne v domněni, že jde o žabu volající ropuším „rrrrrrrrrrrruu“. Intervals.*

cca 80 % původního lesa, ale právě atlantské deštné lesy, z nichž zůstává méně než 10 % jejich původní rozlohy.

Ochranařsky by to nemusela být naprostá katastrofa, kdyby druhy atlantských lesů žily i jinde. Mnohé tak samozřejmě i činí. Jenže atlantské lesy kromě svého extrémního narušení člověkem prosluly i svým extrémním endemismem: kolem stovky druhů přežívá pouze zde. Bohužel vstupuje do hry rovnice endemismus + ohrožení = tuplovaný problém. Výše uvedená procenta (amazonské vs. atlantské lesy 80 : 10) se v podobném poměru odrážejí v ohroženosti: cáry atlantských lesů skrývají 55 ohrožených druhů ptáků, mnohem rozsáhlejší Amazonie pak pouhých šest.⁴ A mapa lokalit s výskytem ohrožených druhů Brazílie⁴ mluví jasnou řečí: zatímco v Amazonské pánvi je spočítáte téměř na prstech jedné ruky, je jich na veřejnosti zapomenutém východním konci Brazílie jako krupice.

1 Baum J. 1945: K neznámým břehům Brazílie. Státní nakladatelství v Praze.

2 Lévi-Strauss C. 2011: Smutné tropy. Rybka Publishers, Praha.

3 Grim T. 2006: Kde jsou ochranné priority? Medializace kontra ochrana přírody. Vesmír 85(3): 140–147.

4 Wege D. C. & Long A. J. 1995: Key Areas for Threatened Birds in the Neotropics. BirdLife International, Washington.

Praktické rady

- ✦ **Na Brazílii existuje celá řada atlasů.** Souza (2006) je klasický tropický „field guide“, tj. na omalovánkové úrovni. Atlas od van Perla (van Perlo 2009) také není žádná perla (neodpustím si jednu perličku: na frontispisu atlasu je faeton červenoocasý, který je pro Brazílii typický tím, že byl na jejím území zaznamenán jedenkrát...). Nejlépe se mi v terénu, jako ostatně kdekoli od kolumbijských And po Ohňovou zemi, osvědčila kombinace Rodriguez Mata (2006) na nepěvce a Ridgely & Tudor (2009) na pěvce. Ostatní atlasy spočívají v poličce doma jako sběratelské kuriozity.
- ✦ **Novým počinem je *Birds of Brazil: The Atlantic Forest of Southeast Brazil, Including São Paulo & Rio de Janeiro*** (Ridgely a kol. 2016). Skvělé ilustrace (mezi ilustrátory jsou taková esa jako G. Tudor, J. A. Gwynne nebo S. Webbová), informace o různých biotopech a lokalitách, zdařilé fotografie. Jen pozor – tento atlas zahrnuje pouze jádrovou centrální oblast původních atlantských lesů. I v této újeji vymezené oblasti však žije 927 ptačích druhů.
- ✦ **Kam za ptáky?** Napoví *A Birdwatching Guide to South-East Brazil* (Honkala & Niiranen 2010), který uvádí detailní praktické informace pro půl sta nejlepších lokalit regionu. Kromě toho fotograficky ilustruje pětistovku místních opeřenců.
- ✦ Národní parky, botanické zahrady apod. často **otvírají až v 8:00** – spolehlivě potom, co potřebuje být ptáčkař v terénu. Řešení: v národních parcích jsou zpravidla kempy, kde lze levně/zdarma přenocovat, a přístupové cesty vně parků jsou často také velmi „produktivní“ (v hantýrce zavilých birderů).
- ✦ Řada skvělých lokalit je v hustě zalidněných oblastech (např. NP Tijuca v Rio de Janeiro je s plochou přes 30 km² největší městský les na světě). Brazílie však není žádná jižní Asie – **pozor na bezpečnost**.
- ✦ **Kdy?** Většina druhů je stálých. Od listopadu do března přibývají severští migranti, od dubna do října zas ti jižní. Nejlepší čas k návštěvě je od května do října, zvláště ke konci tohoto období.
- ✦ **Stravování.** Za starých časů jsme se do tropů vybavovali konzervami a podobným životu nepříznivým neřádstvím; jak absurdní! Vždyť jedním z klíčových zážitků z tropů je právě místní kuchyně (a případně její následky v podobě „Montezumovy pomsty“ a jiných čistek zaživacího traktu). Brazílie není výjimkou: bez nadšázky kdekoli na ulici se můžete usadit na plastové židličky v „lido-vé žracárně“ a polaskat své chuťové pohárky místní krmí. Tedy nejčastěji kombinací „rýže, fazole, hranolky, maso, salát & rajče“. Pokud je maso příliš tuhé (bývá), můžete jej nonšalantně pohodit toulavým psům, dojížděčům. A ovšem pivo, nejlépe Brahma (ne, není to indický import), i když v místní trvalé „sauně“ sedne ještě lépe Antarctica (ano, na etiketě je skutečně tučňák).

Většina lokalit, které v tomto textu uvádím, patří mezi ochránářsky klíčové oblasti a je podle BirdLife zahrnuta v EBAs (endemické ptačí oblasti). Záměrně se vyhýbám druhům, které potkáte nejčastěji. I v oblastech s extrémní koncentrací endemitů (a mezi ně jihovýchodní Brazílie patří také ve světovém měřítku) stále početně dominují druhy rozšířené i jinde. Jeden z nejlépe doložených ekologických vztahů totiž je, že druhy s většími areály mají zároveň vyšší populační hustoty (tedy nejen celkovou početnost, ale i početnost na jednotku plochy). Uvádím proto pouze endemity atlantských dešťů; vynechal jsem však ty, které jsem už ilustroval jinde.⁵

Ochranářský paradox

Z původních deštných lesů na východě Brazílie tedy nezůstává téměř nic. Na první dojem je proto neuvěřitelné, že není znám žádný ptačí druh, který by vyhynul! Konají se spíše opačná překvapení: kotinga králičkovitá (*Calyptura cristata*), považovaná století za vyhynulou, byla spolehlivě pozorována v roce 1996 v spektakulárním pohorí Serra dos

Foto: Tomáš Grim

Při ptáčkaření je třeba se obrnit trpělivostí (zvláště pokud jsme se doma nenaucili místní ptačí hlasy, což je vzhledem ke zdejší diverzitě úkol vskutku gargantuovský). Závěrem většiny pokusů opeřence určit bude, že tento létající objekt identifikovat nelze. Tedy UFO. Řada i často nepříbuzných druhů si je navíc k zbláznění podobná. Jedním z takových matoucích UHP je i málo známý hrnčířik bledobrvý (*Cichlocolaptes leucophrus*). Intervals.

Foto: Tomáš Grim

Malý velký sympaták – mucholovka černolící (*Conopophaga melanops*) (na obrázku samec). Její areál se táhne jako tenounký proužek podél východního okraje Brazílie. Mucholovky není snadné vidět; dlí v přitímné vegetaci těsně nad zemí a typicky mlčí. Intervals.

Foto: Tomáš Grim

Krásná kotinga vlaštovčí (*Phibalura flavirostris*) je jedním z tzv. jižních migrantů (hnízdí na jihu, zimuje na severu svého areálu). Jednou z ornitologických senzací nedávné doby byl objev velmi vzdálené a izolované populace v Bolívii, z níž se nakonec vyklubal samostatný druh. Itatiaia.

Órgãos nedaleko Ria. Nejen díky této kotinze zůstává Serra dos Órgãos jedním z čelných světových center ptačího endemismu.

Některé druhy sice mohou být na cestě do záhuby se zpožděním (tzv. extinkční dluh), nicméně rozkouskování atlantského lesa na stovky lesních miniatur začalo už dávno a vyhynutí se zatím nedějí. Důvodem může být i jedna z příčin této fragmentace: kávovníkové plantáže. Kávovníky totiž typicky stíní „dešťník“ z vysazených stromů. Vzniklým dvouetážovým skorolesem řada ptačích druhů nepohrdne. A mnoho druhů se spokojí i se sekundárními lesy.

5 Grim T. 2011: Birder & birdwatcher – ptáčkař, či ornitolog? Vesmír 90(4): 236–239.

Foto: Tomáš Grim

Kdo to vlní plechovým plátem z hlubin tropického buění? Puštitk bronzový (*Pulsatrix koeniswaldiana*). Regua.

Z Dáblova chřtánu plného vody do polopouště

Rozsah atlantských deštých lesů vzbuzuje otázku: kam dřív? Na jihu můžete začít na největších vodopádech na světě, Iguacu. Na severu je vody naopak pomálu: deštné lesy tam přes mezistupeň sucholesů přecházejí do vegetace zvané caatinga, suchých trnitých křovin a stromů nízkého vzrůstu, řazených mezi pouštní prostředí. Začneme z jihu.

Iguacu jsou taková pecka, že si zaslouží samostatný text; proto o nich zde ani slovo. Na jižním konci atlantských deštých lesů je jasnou prioritou rozsáhlý (40 000 ha) státní park Intervalles. Pověstná cesta Carmo Road si zaslouží řadu opakovaných návštěv. Raduju se z obou příslušníků dvoudruhového rodu *Mackenziaena*. Tito velcí mravenčiči patří do škatulky „zřídka viděn, pokud na sebe neupozorní zpěvem“. K čemuž nám dopomáhej playback.

Tady jsem si poprvé uvědomil, jak zásadní devizou je v tropech pomoc průvodce. Některé druhy bych bez jeho pomoci neměl šanci vidět, leda že bych – podobně jako on – strávil procházením parku celé roky. Za některými vysněnými druhy, které jsem si „objednal“ v této terénní loterii, jsme šli lesem kilometry a kilometry – až k jedinému známému místu, kde byl některý z nich v této velké rezervaci zaznamenán. Bystrozrakého a bystrouchého pana Faustina už čtenáři *Ptačího světa* znají.⁶

A samozřejmě legendární Itatiaia. Cestou ze São Paula do Ria vidíte po levé straně hřebeny Serra do Mar. Tam si nenechte ujít Hotel do Ypé – jeden z nejlepších „ptáčkařských“ hotelů na světě. Na čtých krmítkách se předvádí místní krasotina, mimo jiné další endemické tangary: liščí (*Orchesticus abeillei*) a travní (*Orthogonys chloricterus*). Hlasově scénu podbarvuje nezaměnitelná kotinga kápovalá (*Carpornis cucullata*).

Hra na schovávanou

Docela jinačí záležitost je procházka okolním lesem. Mravenčíkovec jihobrazilský (*Chamaeza ruficauda*) se nevzdává snadno, ale po nějakém tom válení v bambusovém detritu se mi buclatého opeřence podařilo „dostat“ (do hledáčku dalekohledu Meopta).

Při jiné z cest přecházíme Trilha do Ouro (Zlatou stezku) v nedalekém NP Bocaina a oči nám přecházejí z pestrého trogona druhu *Trogon aurantius*; v té době byl ještě poddruhem trogona surukura (*T. surrucura*). A kousek dále na sever: Reserva Ecológica de Guapiaçu. Tedy Regua. Kapitola sama pro sebe. Od nezaměnitelné černobílé káně brazilské (*Buteogallus lacernulatus*) po silně zaměnitelného tyrantíka černouchého (*Phylloscartes oustaleti*). A mnohem, mnohem dál...

A to jsem přeskočil „okrajové“ lokality. Ilha de Santa Catarina – v příboji zatoulaní tučňáci magellanští (*Spheniscus magellanicus*), z bělavých písčinych dun vykukují sýčkové králičí (*Athene cunicularia*) (tak jsem se těm neendemitům nakonec nevyhnul). Nebo Superagui, které je zajímavé i pro neptákaře – kromě ptáků tu totiž žijí i kriticky ohrožený lvíček černolící (*Leontopithecus caissara*); jeho populace čítá sotva pár stovek jedinců.

⁶ Grim T. 2014: Nesnesitelná lehkost tropického birdwatchingu. *Ptačí svět* 21(3): 9–11.

Foto: Tomáš Grim

Park Horto Florestal nedaleko Campos do Jordão. Na místní araukariové lesy je vázána endemická astrochovstka blahočetovalá (*Leptasthenura setaria*).

Pěkná tečka

Dost už bylo lesů. Zkusme jiný biotop. Jsme v rezervaci Cabo Frío na pobřeží Atlantiku. Charakter vegetace je odlišný od mlžného lesa, kde jsme byli dnes ráno, jak jen to je možné: neprostupná „matrace“ křovin protknutých sloupovými kaktusy a terestrickými broméliemi. Jméno této podivnosti, která pokrývá písčiny: restinga. Hledáme tu raritu – dalšího z nekonečné řady šedočerných mravenčíků (*Thamnophilidae*) s pár bílými skvrnkami v křídle. Jenže mravenčík přímořský (*Formicivora littoralis*) je trochu jiná liga než jeho příbuzní. Byl popsán až v roce 1990 a jeho areál je tak trpasličí, že je v atlasech nutno opatřit šipkou, aby jej uživatel knihy nepovažoval za tiskovou chybu. Celková početnost tohoto druhu (méně než 1 000 jedinců) nezavdává velké šance. Takže radost ze setkání s několika mravenčíky přímořskými (bez playbacku!) je veliká.⁷

⁷ Nové je tento druh veden jako poddruh mravenčíka minasgeraiského (*F. serrana*) s jen o něco málo rozsáhlejším areálem.

Tomáš Grim | učí na katedře zoologie Univerzity Palackého v Olomouci. Zabývá se především hnízdním parazitismem a urbanizací ptáků. Je spoluautorem a spolueditorem první slovenské Ornitologické příručky a spoluautorem knihy o kukačce, která letos vyšla v anglickém nakladatelství Wild Nature Press. Z opeřenců jej baví nejvíce právě druhy Latinské Ameriky – z asi třech a půl tisíce tamějších druhů jich měl zatím čest vidět polovinu.